

***МОТИВ vs МОТИВ* ЯК ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНИЙ ФЕНОМЕН ТА ФІЛОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Марія ЗАБОРНА

кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка
(УКРАЇНА)

УДК 81'42+82.09

<http://orcid.org/0000-0001-6299-0060>

DOI 10.25128/2304-1222.20.50.04

ABSTRACT

The article represents a new wave of contemplations of the disjunctive terms opposition, which is created by the motif as an aspect of the textual narrative and the motive as a volitional phenomenon. Accordingly, the traditional literary interpretation of the motif as an element of narrative and meaning-semantic repetition has been outlined and the linguistic potential of the motive as a psychological construct has been singled out, in the context of which the motive is considered as a text generation stage and linguistic semantic-pragmatic textual category. Against this background, the integrated representation of the selected literary and linguistic categories has been proposed, by means of understanding them in the privative and equipollent oppositions. As a result, the linguistically marked motif is considered as a narrative phenomenon and defined as a predicatively organized unit of the narrative, meaning- semantic repetition in the text, which in semiotic terms of material embodiment correlates with the use of the system of semantic, syntactic and pragmatic lingual means of signification. On the other hand, the linguistic category of motive implanted in the domain of literature is specified as a nonverbal phenomenon related to the personality of the author (narrator), author's manner and type of writing, relates to the marked by lingual correlates psychological side of text creation being referred as an aspect of speech activity and is perceived as an impulse to text creation. Finally, the outlined in the equipollent opposition common features of literary and linguistic categories form a perspective for understanding the motive as a philological phenomenon, the essence of which is formed by linguistically marked, conditioned by a certain situation conscious or unconscious states of the author (the narrator), in which models of thinking related to personal meanings are actualized, which serve to unfold the plot and are repeated in the paradigm of texts of a certain author, type of writing, literary direction, epoch. Overall, the applied integral approach emphasizes the situation of the oncoming movement which current literary studies and linguistics are believed to be experiencing.

Key words: *motif, motive, text, text creation, lingual marker, sense, opposition.*

Стаття репрезентує новий виток осмислення диз'юнктивної опозиції термінів, яку утворюють мотив як аспект текстового наративу та мотив як волютивний феномен. Відповідно окреслюється традиційне літературознавче трактування мотиву як елемента оповіді та смислового повтору й актуалізується мовознавчий потенціал мотиву як психологічного конструкта, в контексті якого мотив розглядається як етап породження тексту та лінгвістична семантико-прагматична текстова категорія. На цьому тлі пропонується інтегроване представлення виділених літературознавчої та лінгвістичної категорій засобом їх усвідомлення у привативній та екіполентній опозиціях. У результаті розглянутий під лінгвістичним радикалом мотив як оповідний феномен визначається як предикативно організована одиниця оповіді, смисловий повтор у тексті, що в семіотичному плані

матеріального втілення корелює з використанням системи семантичних, синтаксичних та прагматичних лінгвальних засобів означування. З іншого боку, імплантована в площину літератури лінгвістична категорія мотиву конкретизується як пов'язаний з особистістю автора (наратора), авторською манерою й типом письма позамовленнєвий феномен, що стосується маркованого лінгвальними корелятами психологічного боку текстотворення як аспекту мовленнєвої діяльності та усвідомлюється як імпульс до створення тексту. Врешті, окреслені в еквіполентній опозиції спільні ознаки літературознавчої та лінгвістичної категорій формують перспективу для осмислення мотиву як власне філологічного феномена, сутність якого становлять лінгвально марковані, зумовлені певною ситуацією усвідомлені чи неусвідомлені стани автора (наратора), в яких актуалізуються пов'язані з особистісними смислами моделі мислення, що слугують розгортанню сюжету й повторюються в парадигмі текстів певного автора, типу письма, літературного напрямку, епохи. Загалом же застосований інтегральний підхід увиразнює ситуацію зустрічного руху, який сьогодні переживають літературознавство й лінгвістика.

Ключові слова: *мотив, текст, текстотворення, лінгвальний маркер, смисл, опозиція.*

Artykuł przedstawia nowy poziom rozumienia rozbieżnej opozycji terminów, którą tworzy motyw jako aspekt narracji tekstowej i motyw jako zjawisko wolicjonalne. W związku z tym przedstawiona została tradycyjna literacka interpretacja motywu jako elementu narracji i powtórzenia semantycznego oraz zaktualizowany potencjał językowy motywu jako konstruktu psychologicznego, w którego kontekście motyw jest rozpatrywany jako etap generowania tekstu i lingwistyczna semantyczno-pragmatyczna kategoria tekstu. Na tym tle zaproponowana została zintegrowana reprezentacja wybranych kategorii literackich i językowych jako poprzez ich uświadomienie w prywatnych i równoważnych opozycjach. W efekcie motyw rozpatrywany przez językoznawcę jako zjawisko narracyjne jest definiowany jako predykatywnie zorganizowana jednostka narracyjnej, semantycznej powtarzalności w tekście, która pod względem semiotycznym wcielenia materialnego koreluje z użyciem systemu semantycznych, składniowych i pragmatycznych środków werbalizacji. Z drugiej strony kategoria językowa motywu wprowadzona na płaszczyznę literacką zostaje skonkretyzowana jako zjawisko niewerbalne związane z osobowością autora (narratora), jego sposobem i rodzajem pisania, dotyczące psychologicznej strony kreacji tekstu jako aspektu działalności językowej i jako impuls do tworzenia tekstu. Wreszcie, zarysowane w opozycji równoważnej wspólne cechy kategorii literackich i lingwistycznych tworzą perspektywę dla zrozumienia motywu jako zjawiska filologicznego, którego istotą są językowo określone, sytuacyjnie uwarunkowane świadome lub nieświadome stany autora (narratora), w których są aktualizowane powiązane z osobistymi treściami modele myślenia, służące rozwinięciu fabuły i które ciągle powtarzają się w tekstach konkretnego autora, w nurcie lub kierunku literackim, tekstach pewnej epoki etc. Zastosowane podejście zintegrowane uwypukla sytuację wzajemnie ukierunkowanego ruchu, charakterystycznego dla dzisiejszego literaturoznawstwa i językoznawstwa.

Słowa kluczowe: *motyw, tekst, kreacja tekstu, znacznik językowy, sens, opozycja.*

Інтегральний стан сучасного гуманітарного знання позначається на формуванні своєрідних зон напруження в кожній із галузей гуманістики: з одного боку, традиційно простежується прагнення до самостійності й вироблення індивідуального поняттєвого й методологічного апарату, з іншого боку, саме в інтегральності знаходять вирішення проблеми, що не підлягають осмисленню з монодисциплінарних позицій. В окресленій ситуації актуалізуються феномени синкретичного, міждисциплінарного характеру, які зазнають переосмислення в різних царинах гуманітарного знання.

Постановка проблеми. У цьому плані філологічне знання, оперуючи категорією тексту, яку сьогодні «все частіше визнають однією із підставових категорій науки як такої»

[Бацевич 2019: 5], намагається віднайти в парадигмі сформованих й осмислених під літературознавчим та лінгвістичним радикалом текстових категорій такі, які, по-перше, були б релевантними для забезпечення цілісності й монолітності філології загалом; по-друге, увиразнили б багатоаспектність і багатовимірність тексту як об'єкта її дослідження з урахуванням того, що в сучасних умовах теорія тексту перетворюється в інтердисципліну.

В заданій площині координат глибинного, сутнісного трактування потребує феномен мотиву, оскільки специфіка його функціонування в літературі й лінгвістиці значною мірою визначена тим, що мотив перебуває на перетині дослідницьких інтересів багатьох наук.

Огляд літератури з поставленої проблеми. Міждисциплінарний характер мотиву засвідчує, з одного боку, його функціонування в терміносистемі фольклористики [Силантьєв, 1999; Лабащук 2013; Кузьменко 2018], літературознавства [Гаспаров, 1993; Силантьєв, 1999; Кушнірова 2004; Літературознавчий словник-довідник 2007: 469; Шальгіна 2012], наратології [Силантьєв 2002; Ткачук 2002: 71; Сапогова 2004], театрального мистецтва [Паві 2006: 263–264], музичної творчості [Музыка, 1998: 357; Шальгіна 2012], з іншого боку, – актуалізація в теоретичних конструктах, крізь призму яких здійснюються дослідження в площині філософії [Бахтин, 1986; Нестеренко, 1995: 221; Жирар 2000; Жирар 2010], теорії діяльності [Леонтьєв, 1971], психології [Ильин 2000; Сапогова 2004], психології творчості [Роменець, 1971; Поліщук 2007], психолінгвістики [Выготский 1956; Леонтьєв 1998: 836–837; Леонтьєв 2010]. Таке дихотомічне увиразнення корелює з актуалізацією двох омонімічних термінів, семантика яких окреслюється як: 1) тема або ідея твору мистецтва; 2) підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина [Словник української мови 1973: 810].

У проблемному полі філологічних досліджень з ексформою «мотив» узгоджується диз'юнктивна опозиція термінів, на що звертає увагу літературознавець І. Силантьєв: «Зразу уточнимо, що нас насамперед цікавить мотив оповідний – у тому ракурсі його розуміння, який був розроблений у традиції історичної поетики, а зокрема, в працях О. М. Веселовського. У французькій та англо-американській термінологічній традиції такому розумінню мотиву відповідає термін “motif”; в німецькій – “motiv”. При першому наближенні оповідний мотив можна визначити як традиційний, повторюваний елемент фольклорної та літературної оповіді. У рамках такого трактування можна говорити, наприклад, про мотив злочину в творі, творчості письменника, в тій чи іншій оповідній традиції.

Існує принципово інше поняття мотиву психологічного, яке застосовується в психології та суміжних дисциплінах. В англійській мові цьому поняттю відповідає й інший термін – “motive”. В такому тлумаченні термін «мотив» має суттєво іншу традицію інтерпретації та іншу сферу наукового застосування. Це мотив як спонукання. В рамках

такого розуміння можна говорити, на противагу першому прикладу, про мотив здійсненого злочину» [Силантьєв 1999: 5].

Наукова новизна пропонованого дослідження полягає у спробі нейтралізувати усталену опозицію термінів, що протиставляє мотив як елемент оповіді та мотив як спонукання, й окреслити цілісний, власне філологічний радикал осмислення цього феномена.

Мета статті – визначити й обґрунтувати сутнісні ознаки мотиву як філологічної категорії.

Актуальність наукової розвідки пов'язана з необхідністю увиразнити й конкретизувати аспекти ситуації зустрічного руху, який переживають сучасна теорія літератури й лінгвістика.

Методологічна база дослідження корелює з феноменологічними ідеями Е. Гуссерля, у площині яких текст усвідомлюється як суб'єктивна інтерпретація дійсності, смисловий феномен, опредмечений знаками, що виступає результатом здійсненого автором інтенціонального синтезу [Гуссерль 2001: 344]. Водночас опора на індивідуальну свідомість, сутнісною ознакою якої вважається інтенціональність, – спрямованість на об'єкт, завдяки чому її стани «характеризуються як такі, що мають зміст, несуть у собі інформацію про щось, що є поза свідомістю» [Бацевич 2006: 38], – передбачає вивчення мови творця тексту, аналіз її функціонування з його точки зору. Засадничими при цьому виступають пов'язані з сутнісними ознаками мови й літератури теоретичні позиції: 1) екзистенційно-феноменологічне бачення сутності мови як нейтралізатора суб'єктивного досвіду людини з огляду на її інтенціональну присутність у свідомості як тому інваріанті, що єднає творця тексту й реципієнта; 2) постулювання мови як «необхідної умови можливості й обов'язкового складника літератури», яка «відтворює й витворює запаси живої мови, немовби створює мову, а не тільки вживає її» [Касперський 2008: 15]; 3) усвідомлення мови як феномена, що здійснює «втілення заданих смислів у відповідні тексти та заданих текстів у відповідні їм смисли» [Мельчук 1974: 9].

В контексті окреслених методологічних засад філологічне осмислення мотиву передбачає систематизацію узагальнених в опозиційній моделі підходів, що сформувались у літературознавстві й лінгвістиці.

Результати дослідження. На тлі виділеної опозиції літературознавчі галузі філології проєктують дві площини розгляду мотиву, що протиставляються як система «фабула – сюжет» та система «смысл – текст». Система «фабула – сюжет» актуалізується в контексті поетики, в рамках якої, власне, й розпочалося дослідження мотиву, що, корелюючи з подією, поступово починає розглядатись як феномен наративу. При цьому, постаючи як узагальнення повторюваних подій (наприклад, батько приносить у жертву свого сина), мотив виявляється в парадигмі, якою слугують твори певного письменника, напряму, епохи тощо.

Загалом же семантична, морфологічна, тематична, дихотомічна, структурно-семантична й прагматична концепції мотиву, що сформувались у літературознавстві та фольклористиці, семіотично увиразнюють його як «оповідний феномен, що співвідносить у своїй семантичній структурі предикативне начало фабульної дії з її актантами та основними просторово-часовими характеристиками, інваріантний у своїй приналежності до мови оповідної традиції та варіативний у своїх подійних реалізаціях у фабулах, інтертекстуальний у своєму функціонуванні й такий, що набуває естетично значущих смислів у рамках сюжетних контекстів» [Силантьєв 2002: 37]. Система «смысл – текст» пропонує широке розуміння мотиву як будь-якого смислового повтору [Гаспаров 1993: 30], чим увиразнюється відсутність у ньому структурного начала, що веде до суміщення понять мотиву та лейтмотиву (останній усвідомлюється як семантичний повтор насамперед у межах тексту одного твору, тоді як мотив вирізняється повторюваністю в системі творів).

Формування лінгвістичної теорії мотиву передбачає його інтегроване осмислення як інтердисциплінарного поняття в сучасній гуманітарній сфері знань та виділення площин його імплантації в сучасну лінгвістику. Зокрема, погляд лінгвіста на мотив, з одного боку, визначає характер його функціонування як об'єкта літературознавчого аналізу, а з іншого, – зумовлюється його актуалізацією в різних напрямках психологічних досліджень. Тим самим в системі філологічного знання увиразнюються відношення включення й доповнення, що відповідно структурують привативну й диз'юнктивну опозиції між його складовими.

Йдеться про те, що літературознавство й мовознавство утворюють привативну опозицію в контексті осмислення мотиву як оповідного феномена та окреслюють нерівнозначну (диз'юнктивну) опозицію у площині досліджень, пов'язаних з усвідомленням мотиву як волютивного феномена.

У площині привативної опозиції літературознавчого та мовознавчого трактування мотиву літературознавчі студії набувають статусу субстрату щодо лінгвістичних розвідок, які узгоджуються з семіотичним напрямом досліджень у парадигмі лінгвістики тексту. У цьому плані виділяється дисертаційне дослідження «Мовні засоби імплементації мотиву: аутопоетичний аспект» [Тарабакіна 2012], де йдеться про специфіку використання в тексті одиниць мовного коду, пов'язаних з елементами семантичної структури мотиву. Актуалізуючи ідею мовної імплементації мотиву, дослідниця виділяє систему мовних знаків, які репрезентують елементи семантичної структури мотиву усамітненого місця, що загалом підводиться під поняття мовної техніки його відтворення.

У площині диз'юнктивної опозиції осмислення мотиву лінгвістика вступає з літературознавством у відношення доповнюваності, здійснюючи експансію діяльнісних та психологічних концепцій мотиву. У цьому плані простежуються два етапи: 1) формування теорії мовленнєвої діяльності в психолінгвістичних дослідженнях 70-х років ХХ століття;

2) застосування наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття діяльнісного підходу до розуміння тексту, в системі якого він постає як комунікативно-прагматичний феномен, де в площині комунікації «автор – читач» за допомогою спеціально дібраних мовних засобів реалізуються цілі та наміри автора.

Поняття мовленнєвої діяльності стало ключовим у новій лінгвістичній парадигмі, що актуалізувалась на тлі зміщення інтересу лінгвістичної думки зі статичного аспекту побутування мови в бік осмислення особливостей функціонування мови в дії. Зокрема, розуміння мовленнєвої діяльності та пов'язаного з нею процесу породження мовлення як складного лінгвокогнітивного процесу, де виділяються як власне лінгвальні явища, так і домовленнєві феномени, втілюється в окреслення в лінгвістиці системи моделей породження мовлення, що кваліфікуються як рівневі, циклічні та інтегративні. Фундаментом різних моделей породження мовлення так чи інакше виступають ідеї Л. С. Вигоцького, а насамперед та, що породження мовлення здійснюється «від мотиву, що породжує будь-яку думку, до оформлення самої думки, до опосередкованого її втілення у внутрішньому слові, а далі – у значеннях зовнішніх слів і, нарешті, у словах» [Выготский 1956: 375]. Тим самим мотив усвідомлюється як окремий етап у теоретичних моделях породження мовлення [Леонтьев 1998: 836–837]. Загалом же дослідження процесу породження мовлення сформувавши узагальнення стосовно того, що в типових обставинах мовленнєва діяльність розгортається відповідно до схеми, яка передбачає виділення таких етапів: мотив – задум – формування думки з кристалізацією особистісних смислів – оформлення й розвиток думки за рахунок перекодування особистісних смислів у мовні значення, пов'язані з певними типами знаків, – організація цих знаків у зовнішнє мовленнєве висловлення [Кубрякова 1991: 46].

Заґрунтована на психолінгвістичних дослідженнях проблема породження мовлення в координатах лінгвістики тексту увиразнюється в аспекті проблеми породження тексту. Зокрема, розуміння процесу породження мовлення як процесу породження текстів [Кацнельсон 1972: 119; Сидоров 2009: 215] й усвідомлення того, що обидва процеси становлять «поетапний процес переходу від особистісних смислів адресанта до узуалізованих мовних значень, зрозумілих адресату» [Бацевич 2004: 88], «рух людської думки від індивідуальних авторських смислів до їх утілення в узуалізовані мовні значення» [Бацевич, Кочан 2016: 288], дозволяє встановити точки зіткнення між ними й розглянути мотив як текстовий феномен. Так, російська лінгвістка Вікторія Красних, визначаючи мотив як «психічну реакцію на ситуацію» [Красных 2001: 233], розглядає можливість його втілення в інтенцію вербальної реакції як реакції психолінгвістичної, чим, власне, й виступає текст. Отож, мотив усвідомлюється як пов'язаний з особистістю автора (наратора) позамовленнєвий феномен, що стосується психологічного боку текстотворення як аспекту мовленнєвої діяльності. Це імпульс до створення тексту.

Попри те, що мотив є домовленнєвим феноменом, який знаходиться поза межами психолінгвістичної моделі як такої, не вводячи його, ми, як зауважував О. Леонтьєв ще в 1969 році минулого століття, «просто не зможемо зрозуміти причинної зумовленості мовленнєвої поведінки й певною мірою особливостей її структури» [Леонтьєв 2010: 133]. Відтак можна припустити, що в тексті окреслюються певні лінгвальні сигнали, які засвідчували би процес інтеоризації мотиву в психіку автора. Вірогідність існування лінгвальних еквівалентів мотивів суб'єкта текстотворення опирається на тезу теорії породження мовлення «ми не знали б ні про існування думки, ні про існування смислів, якби не слово, не текст» [Кубрякова 1991: 32] та підтримується усвідомленням того, що «мова як “орган внутрішнього буття індивіда” (В. фон Гумбольдт) окреслює сферу його внутрішнього життя, доступну для раціональної рефлексії, конститує суб'єктивну реальність людини та сферу її життєвого світу» [Смирнова 2017: 13].

Лінгвістичний радикал осмислення мотиву як аспекту породження тексту увиразнюється на тлі усвідомлення тексту як особливої інформаційної організації мовних та позамовних одиниць, що дає підстави для визначення цього феномену як релевантної для виділення етапів текстотворення лінгвістичної категорії [Заборна 2018б: 39]. Тим самим мотив усвідомлюється як домовленнєвий етап породження тексту та антропна, ціннісно детермінована семантико-прагматична категорія, яка формується в процесі текстотворення в глибинній текстовій структурі й актуалізується за допомогою певних лінгвальних сигналів у текстових одиницях поверхневої структури, виявляючи свою сутність, пов'язану з усвідомленими чи неусвідомленими внутрішніми станами, що спонукають до діяльності, забезпечуючи реалізацію в ній особистісних смислів автора (наратора) й персонажів.

Загальнофілологічним фоном, що створює підстави для окреслення лінгвістичних вимірів мотиву, є підходи до визначення змістовно-семантичної категорії «людина», яка осмислюється як найважливіша текстотвірна категорія, що відтворює два виміри людини, – людина як творець тексту і людина як об'єкт зображення.

Перший вимір узгоджується з образом суб'єкта текстотворення, який формує структуру й змістове наповнення тексту, опираючись на власний задум та діючи з огляду на певні мотиви. Це передбачає розуміння процесу створення тексту як аспекту мовленнєвої діяльності людини, що конкретизується в площині комунікації «автор – читач», увиразнюючи теоретичну позицію психолінгвістичної теорії мовленнєвої діяльності: «Фактично, за кожним мовленнєвим актом стоїть не просто бажання вступити в контакт, але й конкретний мотив – причина або сукупність причин, що спонукають людину до спілкування з даною людиною в даній ситуації, а тому й зумовлюють іллокутивні сили здійснюваного акту мовлення. Таким чином, біля витоків мовлення стоїть бажання заговорити з іншим або іншими для того, щоб щось сказати. Бажання активізує свідомість

мовця й служить пусковим механізмом, поштовхом для процесу породження мовлення» [Кубрякова 1991: 47].

Другий вимір, у якому людина постає об'єктом текстового зображення, формує «текстовий образ людини, яка мислить, відчуває, страждає, діє, перебуває у певних станах і зв'язках з іншими людьми» [Бацевич, Кочан 2016: 203] і яка в цій складній системі взаємовідношень фікційного світу усвідомлюється як створена автором особистість з притаманною їй мотиваційною сферою, що визначає характер її вчинків.

Загалом же семантичний аспект категорії мотиву узгоджується з власне текстовою інформацією – мовними засобами репрезентації змісту тексту, а також лексемами, що реалізують метафункцію мотивності. Прагматичний аспект мотиву визначає його підпорядкування пов'язаним з авторськими інтенціями суб'єктивним комунікативним текстовим смислам, які екстраполюються на особистісні смисли персонажів як об'єктів зображення. Власне, мотив автора стає своєрідним художнім орієнтиром, що проектує силові лінії в організації текстового світу й задає принципи актуалізації мотивів вчинків персонажів.

Таким чином, традиційне літературознавче розуміння мотиву як повторюваного оповідного феномена може вміщувати аспект лінгвосеміотичного аналізу з огляду на використання змістових, синтаксичних та прагматичних засобів означування компонентів, що становлять його сутнісні характеристики. Натомість заґрунтоване на аспекті волютивності лінгвістичне осмислення мотиву як етапу породження тексту й семантико-прагматичної категорії реалізує принцип доповнюваності, максимально увиразнюючи нерівнозначні омонімічні терміни у двох галузях філології.

Водночас саме диз'юнктивна опозиція літературознавчого та лінгвістичного термінів містить певний евристичний потенціал, стимулюючи до виходу за межі усталеної опозиційності й окресленню проблемної ситуації, пов'язаної з формуванням нового, власне філологічного, радикалу «схоплення» мотиву, який синтезував би здобутки літературознавства й лінгвістики.

У цьому плані окреслюються два шляхи: 1) формування нової, так би мовити дзеркальної, привативної опозиції, що передбачає відношення включення, за яких апробоване в лінгвістиці розуміння мотиву як етапу породження тексту та семантико-прагматичної текстової категорії стало би субстратом для дослідження психології літературної творчості; 2) проектування еквіполентної опозиції з актуалізацією в ній точок зіткнення між мотивом як оповідним феноменом та мотивом як волютивним феноменом.

Відтак, якщо взяти за аксіому тезу, що будь-яка діяльність визначається мотивом і якщо відштовхнутись від того, що мова є системою світосприйняття та першоелементом літератури, перспектива формування нової привативної опозиції починає набирати реальних

контурів. Зокрема, лінгвістичний радикал бачення мотивності тексту з його увагою до лінгвальних сигналів, що засвідчували би процес інтеоризації мотивів автора в його психіку, слугує вигідним доповненням до літературознавчих досліджень. А тому, подібно до того як окреслилось лінгвістичне осмислення мотиву, заґрунтоване на літературознавчих дослідженнях, гіпотетично можна припустити окреслення літературознавчого радикалу осмислення мотиву, заґрунтованого на тих позиціях, які сформувались у площині лінгвістики тексту.

Що ж до інтегрованого осмислення літературознавчого тлумачення мотиву як оповідного феномена й лінгвістично оґраненого розуміння мотиву як психологічного конструкта, то при першому наближенні можна «схопити» їх близькі, корелятивні сутнісні параметри, зокрема: а) сюжетотвірність, що корелює з імперативністю; б) аспект повторюваності; в) смислова значущість.

Сюжетогенна природа мотиву, яку підкреслює літературознавча традиція, починаючи від О. Веселовського, визначає його як основу розгортання сюжету, релевантну для окреслення типів сюжетних схем. На цьому тлі в контексті осмислення сюжетних функцій мотиву звертається увага й на предикативну сутність цього феномена з огляду на етимологічну спорідненість його номінації з латинським *moveo* («рухаю») як підставу для аналогії «подібно до того як предикат, розгортаючи висловлення, «просуває» мовлення загалом, так і мотив «просуває» оповідь, розгортаючи («повідомляючи») перспективу подій у розвитку дії» [Силантьєв 2002: 34]. З іншого боку, ідея сюжетотвірності актуалізується й у лінгвістичних концепціях мотиву, що, як вже зауважувалось, мають психологічне підґрунтя й увиразнюють його спонукальне начало. У цьому контексті особливу увагу привертає дослідження М. Димарського «Проблеми текстотворення і художній текст: на матеріалі російської прози XIX – XX ст.» (2006), де мотив виокремлюється в аспекті породження тексту на підставі оперування поняттям надфразної організації тексту як ієрархічної структури, що поєднує в одне ціле авторський задум та його мовне втілення, увиразнюючи певні рівні, як-от, зокрема: 1) задум; 2) розщеплення задуму на матеріал та ідею; 3) реалізація матеріалу засобами фабули та композиції, що конкретизується певною суб'єктно-об'єктною організацією тексту, з одного боку, та формуванням континууму мотивів, – з іншого; 4) окреслення подійної та мотивної структур, взаємодія яких слугує розгортанню сюжету. При цьому мотив виявляється у зв'язку з організацією подійної структури тексту, що розглядається як субстрат у процесі розгортання сюжету: він постає як континуум, який об'єднує ланки змісту, що «не вписуються в канву подій, але утворюють головні опорні пункти сюжету», виступаючи, фактично, чинниками тої чи іншої події й скріплюючи смисловими відношеннями подійну структуру загалом. Тим самим дослідження спонукає до контамінованого, інтегрованого потрактування мотиву, зокрема, такого, яке поєднало би в

собі два його начала – оповідне, що розглядається в літературознавстві, та імперативне, вольове, що осмислюється у психології. Так, увиразнення зв'язку мотиву з подійною структурою зближує його з аспектом текстового наративу, а зосередження уваги на тому, як виклад подій підпорядковується тому чи іншому мотиву, актуалізує його усвідомлення як психологічного конструкта. Водночас зацентований М. Димарським момент сюжетотвірності, а також те, що так звані «текстові події», які відповідають мотиву, не обов'язково базуються на субстраті дії, єднає погляди М. Димарського з актуалізованими в літературознавчій площині площині «смісл – текст» позиціями щодо нейтралізації подійного статусу мотиву та виходом його за межі відношення «фабула – сюжет». Йдеться про такі феномени, як «мотив-ситуація», «мотив-дія», «мотив-опис», «мотив-характеристика» в Б. Путилова; статичні, субстанціальні компоненти змісту як «семантичні згущення», «мотиви-образи», або «квазімотиви» в С. Неклюдова, «епізод-мотив» в А. Скафтімова; мотив як «риси характеру, елемент ландшафту, будь-який предмет, проголошене слово, фарба, звук тощо» в тлумаченні Б. Гаспарова. До речі, апробована в лінгвістиці ідея імперативного характеру мотиву як психологічного феномена певним чином простежується в літературознавчій розвідці «Мотив як сюжетотвірний елемент» Б. Путилова (1975), де йдеться про «породжувальні» мотиви, що імплікують рух сюжету. Так чи інакше, але сам факт зосередження уваги як лінгвістів, так і літературознавців на тому, що виклад подій мотивно детермінований, актуалізує апробований у психологічних теоріях імперативний компонент мотиву.

Літературознавство, постулюючи той факт, що письменник мислить мотивами, пов'язує з цим феноменом повторюваність комплексу ідей та емоцій автора. Власне, ключовою ознакою мотиву визначається його повторюваність у тексті окремого твору або в парадигмі творів одного автора чи літературного напрямку. Тим самим у літературознавстві мотив розглядається як повторювана одиниця тексту, яка виконує певні композиційні функції. З іншого боку, аспект повторюваності увиразнюють мовознавчі дослідження, які зосереджують увагу на мотиві як елементі породження тексту, що передбачає повтор як вияв мотиву в діях персонажів. Так, М. Димарський у цій же роботі «Проблеми текстотворення і художній текст: на матеріалі російської прози XIX – XX ст.» (2006), репрезентуючи подійну та мотивну структуру оповідання В. Набокова «Повернення Чорба», фіксує прийом підпорядкування викладу кількох подій одному мотиву. Відповідно смислове поєднання одного й того ж мотиву з кількома фрагментами тексту виступає конкретним виявом взаємодії мотивної й подійної структур та увиразнює повторюваність як типову інваріантну ознаку мотиву.

Врешті, апробована в літературознавстві практика ідентифікації мотиву через предикатні та непередикатні слова (наприклад, мотив втечі, мотив зустрічі, мотив води), що

виступають маніфестантами моделей мислення автора, експлікує зв'язок мотиву й теми. Якщо скоординувати розуміння теми як «вербально зафіксованого смислу оповіді» [Силантьєв 2002: 35] та комунікативно-прагматичного статусу тексту як діалогу автора й читача, то можна розглянути мотив під радикалом комунікативного смислу тексту, що, базуючись на актуалізованих ціннісних особистісних смислах автора, корелює з авторськими інтенціями, впливаючи через них на формування текстового концепту, який у процесі породження тексту впливає на добір змістових мовних засобів, визначаючи змістову організацію тексту та його формально-композиційну структуру [Заборна 2018а; 2019]. Саме смисли, що актуалізуються в певній ситуації, виводять назовні моделі мислення, продукуючи оповідні мотиви, й тим самим стають поштовхом, мотивом до створення тексту.

Окреслені ознаки визначають зону синкретизму, в якій виявляється взаємозв'язок літературознавчої та лінгвістичної категорій мотиву, й виступають релевантними для виокремлення міждисциплінарної, власне філологічної категорії.

Обговорення й висновки. Без сумніву, запропонований інтегрований підхід до осмислення мотивності тексту не передбачає абсолютну контамінацію сутнісних ознак категорій, що актуалізувались у різних парадигмах філологічного знання, а тому визначають свою значущість у різних рядах протиставлень: мотив як оповідний феномен розглядається в системі таких понять і категорій, як подія, фабула, сюжет, хронотоп, тема, ідея, образ художнього твору [Силантьєв 2002], тоді як лінгвально актуалізовані в аспекті породження тексту мотиви автора (наратора) й персонажів усвідомлюються в системних взаємозв'язках із задумом, інтенцією, категорією точки зору та модусними характеристиками тексту [Заборна 2018б]. Насамперед цей підхід пов'язаний з окресленням радикалу міждисциплінарного переосмислення диференційних ознак кожної з категорій мотиву, що відповідно виокремились в аспекті літературознавчого та лінгвістичного аналізу тексту. У результаті формуються узагальнення:

1. Імплантація літературознавчої категорії мотиву в предметне поле лінгвістики і навпаки позначається на розширенні змістового наповнення цих категорій, забезпечуючи їх релевантність для філологічного аналізу тексту.

2. Еквіполентне осмислення літературознавчої та лінгвістичної категорій мотиву в аспекті вияву таких їх спільних сутнісних ознак, як сюжетотвірність, повторюваність та смислова значущість, проектує категорійний статус мотиву як власне філологічного феномена.

3. Міждисциплінарне тло коригує систему текстових категорій, внаслідок чого в ній актуалізуються: а) філологічно осмислена лінгвістична категорія мотиву; б) філологічно осмислена лінгвістична категорія мотиву; в) мотив як філологічна категорія.

4. Синкретична сутність актуалізованих категорій увиразнюється в їх дефініціях, зокрема:

а) Мотив – предикативно організована одиниця оповіді, смисловий повтор у тексті, що в семіотичному плані матеріального втілення корелює з використанням системи семантичних, синтаксичних та прагматичних лінгвальних засобів означування.

б) Мотив – пов'язаний з особистістю автора (наратора), авторською манерою й типом письма позамовленнєвий феномен, що стосується маркованого лінгвальними корелятами психологічного боку текстотворення як аспекту мовленнєвої діяльності та усвідомлюється як імпульс до створення тексту.

в) Мотив – лінгвально марковані, зумовлені певною ситуацією усвідомлені чи неусвідомлені стани автора (наратора), в яких актуалізуються пов'язані з особистісними смислами моделі художнього мислення, що слугують розгортанню сюжету й повторюються в парадигмі текстів певного автора, типу письма, літературного напрямку, епохи.

Загалом же загальнофілологічне тло усвідомлення традиційної диз'юнктивної опозиції мотиву як літературознавчої категорії та мотиву як лінгвістичної категорії, руйнуючи їх вузькогалузеві контури й актуалізуючи зону синкретизму як підставу для усвідомлення категорійного статусу мотиву як власне філологічного феномена, формує нові виклики для теорії тексту. Адже в сучасній гуманістиці все більшої популярності набуває позиція, згідно з якою та чи інша теорія набуває повноважень тоді, коли спирається як на положення тієї галузі знань, де вона сконструйована, так і на ті, що виступають базовими для інших дисциплін гуманітарного циклу, – філософії, естетики, соціології, культурології, антропології, психології тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- Бахтин, М. М. (1986), К философии поступка. В: Бахтин М. М. *Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984–1985*. Москва. 80–160 [Bakhtin M. M. (1986), K filosofii postupka. V: Bakhtin, M. M. *Filosofiya i sotsiologiya nauki i tekhniki. Ezhegodnik 1984–1985*. Moskva. 80–160].
- Бацевич, Ф. (2019), Нариси з теорії тексту. Львів [Batsevich, F. (2019), *Narisi z teoriiy tekstu*. Lviv].
- Бацевич, Ф. С. (2004), Основи комунікативної лінгвістики. Київ [Batsevich, F. S. (2004), *Osnovi komunikativnoyi linhvistiki*. Kiyiv].
- Бацевич, Ф. С. (2006), Філософсько-методологічні засади сучасної лінгвістики: спроба обґрунтування. *Мовознавство*. №6. 33–40 [Batsevich, F. S. (2006), *Filosofs'ko-metodolohichni zasadi suchasnoyi linhvistiki: sproba onhruntuvannya*. *Movoznavstvo*. No 6. 33–40].
- Бацевич, Ф., Кочан, І. (2016), Лінгвістика тексту. Львів [Batsevich, F., Kochan, I. (2016), *Linhvistika tekstu*. Lviv].
- Веселовский, А. (2010), Избранное: Историческая поэтика. Санкт-Петербург [Veselovskiy, A. (2010), *Izbrannoe: Istorichaskaya poetika*. Санкт-Петербург].
- Выготский, Л. С. (1956), Мышление и речь: психологические исследования. Москва [Vigotskiy, L. S. (1956), *Mishlenie i rech: psikhologicheskie issledovaniya*. Moskva].
- Гаспаров, В. М. (1993), Литературные лейтмотивы. Москва [Gasparov, V. M. (1993), *Literaturnie leytmotivi*. Moskva].

- Гуссерль, Э. (2001), Логические исследования. Т. II (1). В: Гуссерль, Э. *Собрание сочинений. Т. 3 (1)*. Москва [Husserl, E. (2001), *Logicheskie issledovaniya. T. II (1)*. V: Husserl, E. *Sobranie sochineniy. T. 3 (1)*. Moskva].
- Дымарский, М. Я. (2006), Проблемы текстообразования и художественный текст: На материале русской прозы XIX–XX вв. Москва [Dimarskiy, M. Ya. (2006), *Problemi tekstoobrazovaniya i khudozhestvennyy tekst: Na materiale russkoy prozi XIX–XX vv.* Moskva].
- Жирар, Р. (2000), Насилие и священное. Москва [Girard, R (2000), *Nasilie i svyashhennoe.* Moskva].
- Жирар, Р. (2010), Козел отпущения. Санкт-Петербург [Girard, R (2010), *Kozel otpussheniya.* Sankt-Peterburg].
- Заборна, М. (2019), Дихотомія «Смисл –Текст» в екстраполяції на мотив як лінгвістичну текстову категорію. *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*. Вип. 70. 154–167 [Zaoborna, M. (2019), *Dikhotomiya «Smisl –Tekst» v ekstrapolatsiyi na motiv yak linhvistichnu tekstovu katehoriyu. Visnik Lvivs'koho universitetu. Seriya Filolohichna. Vip. 70. 154–167*].
- Заборна, М. С. (2018а), Комунікативно-прагматичні параметри мотивності як аспекту змістової організації тексту. *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків. Вип. 48. 153–161 [Zaoborna, M. S. (2018a), *Komunikativno-prahmatichni parametri motivnosti yak aspektu zmistovoyi orhanizatsiyi tekstu. Linhvistichni doslidzhennya: Zbirnik naukovikh prats' KhNPU im. H. S. Skovorodi. Kharkiv. Vip. 48. 153–161*].
- Заборна, М. С. (2018б), Лінгвопрагматичні параметри мотивної структури тексту Олеса Гончара «Твоя зоря». *Наукові записки ТНПУ ім. Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. Тернопіль. Вип. 49. 37–52 [Zaoborna, M. S. (2018b), *Linhvoprahmatichni parametri motivnoyi strukturi tekstu Olesya Honchara «Tvoya zorya». Naukovi zapiski TNPU im. Volodimira Hnatyuka. Seriya: Literaturoznavstvo. Ternopil'. Vip. 49. 37–52*].
- Ильин Е. П. (2000), Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург [Ilyim E. P. (2000), *Motivatsiya i motivi.* Sankt-Peterburg].
- Касперський Е. (2008), Література. Теорія. Методологія. В: *Література. Теорія. Методологія*, під ред. Д. Уліцької. Київ. 9–37 [Kasperski E. (2008), *Literatura. Teoriya. Metodolohiya. V: Literatura. Teoriya. Metodolohiya*, pid red. D. Ulickoyi. Kiyiv. 9–37].
- Красных, В. В. (2001), Основы психолингвистики и теории коммуникации: курс лекций. Москва [Krasnikh, V. V. (2001), *Osnovi psikholingvistiki i teorii kommunikatsii: kurs lektsiy.* Moskva].
- Кубрякова, Е. С. (1991), Модели порождения речи и главные отличительные особенности речепорождающего процесса. В: *Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи*. Москва. 21–81 [Kubryakova, E. S. (1991), *Modeli porozhdeniya rechi i glavnie otlichitel'nie osobennosti recheporozhdayusshego protsessa. V: Chelovecheskiy faktor v yazike: Yazik i porozhdeniye rechi.* Moskva. 21–81].
- Кузьменко, О. (2018), Драматичне буття людини в українському фольклорі (період Першої та Другої світових воєн): монографія. Львів. 196–236 [Kuz'menko, O. (2018), *Dramatichne buttya lyudini v ukrayins'komu folklori (period Pershoyi ta Druhoyi svitovikh voyen): monohrafiya.* Lviv. 196–236].
- Кушнірова, Т. В. (2004), Мотив як літературознавча категорія: ознаки і типологія. *Вісник ПДПУ ім. В. Г. Короленка*. Полтава. Вип. 1 (34). 3–11 [Kushnirova, T. V. (2004), *Motiv yak literaturознаvcha katehoriya: oznaki i tipolohiya. Visnik PDPV im. V. H. Korolenka. Poltava. Vip. 1 (34). 3–11*].
- Лабашук, О. (2013), Продуктивність категорії мотиву для структурно-семантичного дослідження сучасного натального наративу. *Матеріали до української етнології*. Київ. Вип. 12. 136–141 [Labashchuk, O. (2013), *Produktivnist' katehoriyi motivu dla strukturno-semantichnoho doslidzhennya suchasnoho natal'noho narativu. Materiali do ukrayins'koyi etnolohiyi.* Kiyiv. Vip. 12. 136–141].
- Леонтьев, А. А. (1998), Порождение речи. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва. 836–837 [Leontyev, A. A. (1998), *Porozhdeniye rechi. Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'.* Moskva. 836–837].
- Леонтьев, А. А. (2010), Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. Москва [Leontyev, A. A. (2010), *Psikholingvisticheskie ediniti i porozhdenie rechevogo viskazivaniya.* Moskva].
- Леонтьев, А. Н. (1971), Потребности, мотивы и эмоции. Москва [Leontyev, A. N. (1971), *Potrebnosti, motivi i emotsii.* Moskva].
- Літературознавчий словник-довідник (2007), за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ [Literaturознаvchiy slovník-dovidnik (2007), za red. R. T. Hromyaka, Yu. I. Kovaliva, V. I. Teremka. Kiyiv].
- Мельчук, И. А. (1974), Опыт теории лингвистических моделей «Смысл→Текст». Москва [Mel'chuk, I. A. (1974), *Opit teorii lingvisticheskikh modeley «Smisl→Tekst».* Moskva].

- Музыка (1998), Музыка. Большой энциклопедический словарь, (гл. ред.) Г. В. Келдыш. Москва [Muzika. Bol'shoi entsiklopedicheskiy slovar' (1998), (gl. red.) G. V. Keldish. Moskva].
- Неклюдов, С. Ю. (2004), Мотив и текст. *Языки культуры: семантика и грамматика. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996)*. Москва. 236–247 [Neklyudov, S. Yu. (2004), Motiv i tekst. *Yaziki kul'turi: semantika i grammatika. K 80-letiyu so dnya rozhdeniya akademika Nikiti Ilyicha Tolstogo (1923–1996)*. Moskva. 236–247].
- Нестеренко, В. Г. (1995), Вступ до філософії: онтологія людини. Київ [Nesterenko, V. H. (1995), Vstup do filosofiyi: ontolohiya lyudini. Kiyiv].
- Паві, П. (2006), Словник театру. Львів [Pavis, P. (2006), Slovník teatru. Lviv].
- Поліщук, О. П. (2007), Художнє мислення: естетико-культурологічний дискурс. Київ [Polishchuk, O. P. (2007), Khudozhnye mislennya: estetiko-kul'turolohichniy diskurs. Kiyiv].
- Путилов, Б. Н. (1975), Мотив как сюжетобразующий элемент. В: *Типологические исследования по фольклору: сборник статей памяти В. Я. Пронна*. Москва. 141–155 [Putilov, B. N. (1975), Motiv kak suyzhetoobrazuyusshiy element. V: *Tipologicheskie issledovaniya po folkloru: sbornik statey pamyati V. Ya. Propna*. Moskva. 141–155].
- Путилов, Б. Н. (1988), Героический эпос и действительность. Ленинград [Putilov, B. N. (1988), Geroicheskiy epos i deystvitel'nost'. Leningrad].
- Роменець, В. А. (1971), Психологія творчості. Київ [Romenets', V. A. (1971), Psikholohiya tvorchosti. Kiyiv].
- Сапогова, Е. Е. (2004), Поэтика автобиографии: к анализу мотивов субъективных нарративов в психологическом консультировании. В: *Развивающийся человек в пространстве культуры. Психология гуманитарного знания*, под ред. Е. Е. Сапоговой. Тула. 227–233 [Sapogova, E. E. (2004), Poetika avtobiografii: k analizu motivov subyektivnykh narrativov v psikhologicheskom konsul'tirovanii. V: *Razvivayusshiyasya chelovek v prostranstve kulturi. Psikhologiya gumanitarnogo znaniya*, pod red. E. E. Sapogovoy. Tula. 227–233].
- Сидоров, Е. В. (2019), Онтология дискурса. Москва [Sidorov, E. V. (2019), Ontologiya diskursa. Moskva].
- Силантьев, И. (2002), Мотив как проблема нарратологии. *Критика и семиотика*. Вып. 5. 32–60 [Silantyev, I. (2002), Motiv kak problema narratologii. *Kritika i semiotika*. Vip. 5. 32–60].
- Силантьев, И. В. (1999), Теория мотива в отечественном литературоведении и фольклористике. Новосибирск [Silantyev, I. V. (1999), Teoriya motiva v otechestvennom literaturovedenii i folkloristike. Novosibirsk].
- Скафтымов, А. П. (1972), Тематическая композиция романа «Идиот». В: Скафтымов, А. П. *Нравственные искания русских писателей: статьи и исследования о русских классиках*. Москва. 23–87 [Skaftimov A. P. (1972), Tematicheskaya kompozitsiya romana «Idiot». V: Skaftimov A. P. *Nravstvennie iskaniya russkikh pisateley: statyi i issledovaniya o russkikh klassikakh*. Moskva. 23–87].
- Словник української мови (1973), Київ 1970–1980. Т. 4 [Slovník ukrajyns'koyi movi (1973), Kiyiv 1970–1980. T. 4].
- Смирнова, Н. М. (2017), Смысл и творчество. Москва [Smirnova, N. M. (2017), Smisl i tvorchestvo. Moskva].
- Тарабакина, А. К. (2012), Языковые средства имплементации мотива: аутопоэтический аспект: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Барнаул [Tarabakina, A. K. (2012), Yazikovie sredstva implementatsii motiva: avtoroeticheskiy aspekt: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. Barnaul].
- Ткачук, О. М. (2002), Наратологічний словник. Тернопіль [Tkachuk, O. M. (2002), Naratolohichniy slovník. Ternopil'].
- Шалыгина, С. Г. (2012), Понятие мотив и его интерпретация в теории литературы и музыке. *Социально-экономические явления и процессы*. №1 (035). 250–254 [Shaligina, S. G. (2012), Ponyatie motiv i ego interpretatsiya v teorii literaturi i muzike. *Sotsial'no-ekonomicheskie yavleniya i prorsessi*. No 1 (035). 250–254].